

Gyengeségekből erősségek: stratégiák a jövő könyvtár- és információtudománya számára

A könyvtár- és információtudomány válságban van, mivel a kutatás a természete, a használt megközelítések és a módszerek tekintetében egyaránt rendkívül sokrétű és széttöredezett. Ennek a cikknek a célja, hogy egy új stratégiát vázoljon fel, amelynek mentén ebből a széttöredezettségből előny kovácsolható. Azok a tudományterületek, amelyek metareflexív megközelítéssel képesek önmaguk megértésére, azok képesek lépéseket tenni a negatív tendenciák ellenében és a gyengeségeket erősségekké változtatni.

Meglehetősen bizonytalanság van a szakma hovatartozását illetően. A diszciplína fejlődése nagyon sok irányban halad, amit egy 2005-ös felmérés is igazolt. 50 európai könyvtár- és információtudományi tanszéket vizsgáltak meg, hogy melyik szakterületen belül kapott helyet az egyetemeken. 35% a bölcsészettudományi, 15% a társadalomtudományi, 13% a kommunikáció és média, 9% az üzleti és vezetésstudományi, 4% a számítástudományi, 24% pedig egyéb karokon nyert elhelyezést. Mindez meglehetősen heterogenitást és sokirányú kötődést jelent. A könyvtár- és információtudomány tehát nagyon sok esetben a helyi tényezők hatására formálódik, fejlődik. A szakterület neve is bizonytalan, az „information science” (információtudomány) és az „information studies” (informatika) mellett egyre ritkábban használják a „library and information science” (könyvtár- és információtudomány) terminust. Egy konvergensebb tudományterület a diszciplína elismertebbé tételére nagyon jó hatással lenne, ugyanakkor kevésbé szolgálná a gyakorlatot.

A tudományterület válsága tíz pontban

A krízis természete tíz pontban írható le. Az első négy a bizonytalan határokkal, a további hat pedig a terület széttöredezett jellegével van összefüggésben.

1. A könyvtár- és információtudomány a gyakorlat területéről érkezett. Ez lehetne akár előny is, viszont függőséghez vezet. Mi ezt *külső függőségi problémának* nevezzük.
2. A gyakorlathoz kötöttség következménye, hogy a terület későn válhatott önálló tudományos diszciplínává. Ez az *érettség problémája*.
3. A késői érés nyomán a diszciplína függ más kutatási területektől is. A könyvtár- és információtudománynak nincs saját tudományos tradíciója. Ezt *belső függőségi problémának* hívjuk.
4. Nem tisztázott a könyvtár- és információtudomány és az információtudomány viszonya. Ez két önálló terület, vagy a könyvtártudomány egy kutatásfejlesztési tevékenység az információtudományon belül? A gyakorlatban sokféle intézmény egymással való interakciója zajlik, különböző elnevezések alatt. Ezt hívhatjuk *elnevezési problémának*.
5. Az ugyanazon elnevezés alatt lévő diszciplínák sokasága reprezentálja azoknak a témáknak a sokféleségét, amelyek a könyvtárhoz és az információhoz köthetők. Ez a *heterogenitás problémája*.
6. A diszciplína számos alterülete szintén interdiszciplináris jellegű. Tekintve, hogy a könyvtár- és információtudomány egyes területei között viszonylag kevés kapcsolat van, a terület leginkább multidiszciplinárisnak tekinthető. Ez az *interdiszciplinaritás problémája*.
7. A könyvtár- és információtudomány erős kapcsolatokat tart fenn más tudományterületekkel és gyakran importál elméleteket a nála erősebb diszciplínáktól. Ebből az következik, hogy ezek az alterületek távolodnak a könyvtár- és információtudomány képzeletbeli magjától, növelve a széttöredezettséget. Ez a *divergencia problémája*.
8. A könyvtár- és információtudománynak erős hagyományai vannak az információ különböző szempontú megközelítésében. Egyre több tu-

dományterület tartja fontosnak az információ kutatását. Ez a *verseny problémája*.

9. Nagyon sok *kicsi* könyvtár- és információtudományi kutatási probléma és intézmény van. Ezek azért küzdenek, hogy a helyi egyetemeken és a tudományban is megvessék a lábukat. Az oktatási programokat kénytelenek más területekről jövő, a legkülönbébb háttérű munkaerővel megoldani. Ez a *kritikus nagyság problémája*. Egy 50 európai könyvtárosképző helyet vizsgáló tanulmány szerint mindössze 0-10 fős létszáma volt a tanszékek, intézetek 27%-ának. Ilyenkor vagy megpróbálnak erősen specializálódni vagy sok területen megelégednek a sekély megközelítésekkel.
10. Sok könyvtár- és információtudományi tanszék kicsi, míg mások éppen hogy nagyok. Ez egészen sajátos problémához vezet. Míg egyes területeken a rokonterületekkel való együttműködés nyomán fokozódó integrációnak, másutt a könyvtár- és információtudomány saját jogán való növekvő elismerésnek lehetünk tanúi. Mivel az erős és a gyenge tanszékek különböző irányba mozdulhatnak, ezt nevezhetjük a *hasadás problémájának*.

A verseny problémája

A terület laza és vitatott identitása alacsony szintű autonómiát jelez. Mindez azt a veszélyt vetíti elé, hogy bizonyos kutatási területekre benyomulnak más diszciplínák képviselői. A könyvtár- és információtudomány határainak meghúzása egyre fontosabbá válik. Egyrészt igény van a szakterület szélesebb tudományos közönséggel való elfogadtatására. (Ennek gyakorlati jelentősége van, hiszen pl. mind a *Finn Akadémián*, mind pedig a *Svéd Kutatási Tanácsban* más szakterületek képviselői döntenek a könyvtár- és információtudományi kutatások finanszírozásáról.) Másrészt fennáll annak a veszélye, hogy bizonyos kutatási témákat „leenyúlnak” más szakterületek. Ez utóbbira jó példa, hogy azzal párhuzamosan, hogy a számítástudomány egyre nagyobb teret nyert a bővülő információtechnológiai ipar hatására, úgy vesztette el egyre inkább a könyvtár- és információtudomány az érdeklődését a rendszerek és az algoritmusok fejlesztése iránt. Amelyek korábban a tudományterületünk főáramába tartoztak, azok mára már hagyományosabb diszciplínák részkérdéseivé váltak. Az érem másik oldala a képzésben, amikor valamilyen információval kapcsolatos terület egy-egy iskolában egyesül. Ezekben könyvtár- és informá-

ciótudomány a számítástudománnyal együtt kap helyet.

A verseny problémájára három stratégia is lehetséges:

1. Bővülés (megosztottság, egyesülés, átvétel).
2. Összehúzódság (elhagyni programokat és arra koncentrálni, amiben a legjobbak vagyunk).
3. A funkció megtartásával identitásvesztés (gyenge partnerként beolvadni, ami gyors identitásvesztéshez vezet).

A verseny mint együttműködés

A tudományterületek agresszív terjeszkedése következtében a könyvtár- és információtudomány sokszor védekezésre rendezkedett be. A széttagozódás különböző formáira az egyik lehetséges válasz az integráció. Erre kétféleképpen is mód van: intézményi és ismeretelméleti szinten. Ez utóbbinak a sajátossága, hogy megkísérel egy hagyományos tudományterületi magot találni, amely erőforrásként használható a versenyhelyzetben. Egy erős ismeretelméleti integrációval a gyengeségnek tekintett sokrétű együttműködések erősséggé fordíthatók. Ha valóban képesek vagyunk megtalálni a diszciplínánk magját, akkor a versenytársaink együttműködő partnerekké tehetők.

Divergens és konvergens fordulatok

A terület sajátosságai miatt a könyvtár- és információtudományt a jövőben folyamatos széttagozódás fogja jellemezni. Kérdés, hogy ez egyenlő lesz-e a teljes elsovadással. Az egyik megközelítés szerint egykor létezett valami egységes, ami millió darabra tört szét, és a darabok folyamatosan távolodnak az egykori középponttól. A másik megközelítés ugyanezt a jelenséget a konvergens és divergens kutatási területek közötti különbségtétellel közelíti meg. Az előbbinek világos határai vannak, így könnyű védeni a létét, a másik ennek éppen az ellenkezője. A könyvtár- és információtudomány egyértelműen divergens terület.

A *fordulat* fogalma nem más, mint stratégiai terminus arra a radikális törésre, ami a kutatási tradíciókban bekövetkezik.

Az információtudományban a fordulatok a következőkkel azonosíthatók:

- gyenge konvergens fordulat,
- erős konvergens fordulat,
- divergens fordulat.

A *divergens fordulat* egy békés forradalomként írható le. A tudósok járják a maguk útját, és szépen lassan távolodnak a központi identitástól és haladnak a saját területük felé. Ez gyakran jár együtt interdiszciplináris megközelítésekkel. A határok kevésbé egyértelműek, így a „magtól” való elfordulás vagy az azzal való konfrontálódás is lehetséges.

A *gyenge konvergens fordulat* önreflexiót céloz. Ez erősíti a területet a történeti szemlélet, az elmélet és az identitás megteremtésével. A cél azonban nem a szakterület divergens jellegének a felszámolása.

Az *erős konvergens fordulat* kísérlet egy erősebb tudományterületi identitás és a mag felé való elmozdulásra. Ez kifejezetten ellensúlyozza a terület divergens jellegét. Az erős divergens fordulatnak mind a kutatás, mind pedig a gyakorlat terén jelentős támogatottsággal kell rendelkeznie.

Az erős szakterületek jellemzői erősségeknek és gyengeségeknek is tekinthetők egyben. Egy erős diszciplínának erős az identitása. A meghatározott perspektíva ugyanakkor nehézkessé teszi a másokra figyelést és a mások megértését. A kutatók egy erős tudományterületen nagyon kifinomultan képesek egymással kommunikálni, mivel ugyanazt a fogalmi szótárat használják. Ezzel párhuzamosan azonban kizárják más szakterületek képviselőit. Míg itt erős a kutatás és az oktatás kapcsolata, jelentős a távolság az elmélet és a gyakorlat között. Az erős tudományterületek vonzóak, azonban tudatában kell lennünk a hátulütőinek is.

Amikor a könyvtár- és információtudományt stratégiai szempontból közelítjük meg, akkor lényegében nem egy divergens fordulatról van szó, hanem sokkal inkább sok olyan megközelítésről, amely eltávolodott a kutatási terület hagyományos középpontjától. A határoktól való függetlenedés nyomán könnyebben lehetővé válik a perspektíva-váltás és a különböző szempontok érvényesítése, ugyanakkor megnehezíti egy világos identitás kialakítását.

A konvergens és a divergens megközelítések összekapcsolásával valamilyen mértékben kiküszöbölhetők a stratégiák hátrányai. A mellett, hogy erős elképzeléseket lehet generálni (konvergens jelleg), ezek a tudományterületek sokféleségétől táplálva (divergens sajátosság) válnak életképessé.

Az információs fordulat

Hogyan találhatnánk egy erős konvergens fordulatra? Egyedülálló lehetőséget teremt a digitalizáció és az információ fogalma. Nekünk is van valamink, amit hatékonyan tudunk exportálni. A könyvtár- és információtudományok komoly tradíciói vannak az információ legkülönbözőbb (szociológiai, kognitív, technológiai, gazdasági) szempontú tanulmányozásában. Olyan kifinomult képünk van az információról, mint amilyen semelyik másik területnek. Először is a digitalizáció átalakítja a társadalmi, kulturális és gazdasági struktúrákat. Az emberek világszerte hozzászórtak a digitális világhoz, amely radikális változásokat generált az egymással való munkahelyi és szabadidős kapcsolattartásban. A másik drámai fordulat a kutatók általi tudásgenerálás területén zajlott le. A legvilágosabban ez a társadalomtudományokban érhető tetten, ahol a hálózati interakciókkal új lehetőségek vannak az emberi és a közösségi viselkedések tanulmányozására.

Napjaink digitalizált társadalmában az információ az egyik vezető társadalmi hajtóerő. Ezt belátva – építve az információ megközelítéseinek kezelésében szerzett tapasztalatunkra – felvehetjük annak a diszciplínának a szerepét, amely elsősorban exportálja, és nem importálja az erős elméleti kereteket. Ebben komoly lehetőségeink vannak, jóllehet nem lehetünk hatással senkire erős önbizalom és megszervezett stratégiai munka nélkül.

A könyvtár- és információtudomány egyik jellemzője az önreflexió, a terület természetéről és céljairól szóló folyamatos vita, ami lényegében egy gyenge konvergens fordulatnak tekinthető. Ezeknek a vitáknak a nyomán jobban tudatában leszünk a tárgynak, a történelemnek, a konvencióknak, a legfontosabb húzóerőknek, a vitáknak, az ellenteteknek, valamint a kulcsfogalmaknak és a közös elméleteknek. A könyvtár- és információtudomány éppen ezekkel az erős önreflexív hagyományokkal lehet képes egy olyan terület koordinálására, amelyben a divergens és a konvergens erők egyszerre vannak jelen. Ráadásul ez a terület képes lesz az információs fordulat elősegítésére más diszciplínák esetében is azzal, hogy elméleti kereteket exportál.

Mindezek nyomán képesek leszünk a védekező álláspont helyett az együttműködésre. Ez a stratégia-

gia, amellyel a gyengeségeinkből erősségeket kovácsolunk.

/NOLIN, Jan – ÅSTRÖM, Fredrik: Turning weakness into strength: strategies for future LIS. = Journal of Documentation, 66. köt. 1. sz. 2010. p. 7–27./

(Tóth Máté)